PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR

TÉZISFÜZET

ἡ σοφία σὰρξ ἐγένετο – A Bölcsesség testté lett

Az isteni bölcsesség jellemvonásai az Ószövetségben és a Targumokban mint a János Prológus előfutárai

Dissertatio ad Doctoratum

Készítette: Kabai Sára Réka
Konzulens: Dr. Kocsis Imre
Dr. Fodor György

Budapest, 2026.

1. A dolgozat témája, annak újdonsága

Jelen doktori disszertáció központjában az isteni Bölcsesség alakja áll, mely témaválasztás alapjául a licenciadolgozat kutatásai szolgáltak. Ott az Ószövetség azon úgynevezett klasszikus bölcsességi szöveghelyeit vizsgáltam, ahol a Bölcsesség megszemélyesített alakként jelenik meg,[1] szem előtt tartva egy lehetséges kitekintést a János Prológus felé. Ez utóbbira azonban a terjedelmi korlátok miatt nem volt lehetőség.

A bibliakutatók között széles körben elfogadott a bölcsességi irodalom mint a *Logosz* himnusz (Jn 1,1-18) egyik lehetséges háttere. A párhuzamok hosszú listájára reflektálva Dodd úgy fogalmaz, hogy „*nehéz letagadni azt a következtetést, hogy bár a Prológus Logosza sok hasonlóságot mutat az Ószövetségben szereplő Isten Szavával, mégis nagyon közel áll a bölcsesség fogalmához.*”[2] Tekintettel azonban arra, hogy a Bölcsességről szóló általános diskurzus túlságosan tág, szükséges bizonyos kritériumok mentén vizsgálni, és némely meghatározó tulajdonságaira fókuszálni. A dolgozatban alapvetően három jellemvonást vizsgálok: a Bölcsesség teremtői, kinyilatkoztatói és megváltói arcát.

Jelen van, amikor az Úr megteremti a világot, függetlenül attól, hogy a szövegekben ez aktív vagy passzív jelenlétként kerül leírásra. Ezáltal első a teremtmények sorában, vagy megelőzi a teremtés pillanatát. Szoros kapcsolatban van Istennel, ismeri a gondolatait, titkait, ami ebből a jelenlétből és közösségből fakad. Ezt a tudást nem tartja meg önmagának, az a küldetése, hogy feltárja Isten titkait, és ez által vezesse az embereket a helyes úton, ami életre és az Úrral való közösségre vezet, más szóval üdvösségre. A Bölcsesség könyvének leírása szerint konkrét üdvözítő tetteket is végrehajt.[3]

Ez a hármas karakterisztika nem csak az ószövetségi szövegeket köti össze egymással, hanem párhuzamot mutat a Prológus *Logoszával* is, valamint a Targumokban megjelenő *Memra* alakjával. Ezutóbbi fogalom a dolgozatban hídként jelenik meg a Bölcsesség és a *Logosz* között, mivel bölcsességi jellemvonásokkal rendelkezik, maga az arám kifejezés azonban azt jelenti, hogy „szó”, „beszéd”, jelentéstartománya megegyezik a héber דבר és a görög λόγος kifejezésekkel.

---

[1] A klasszikus igehelyek a megszemélyesített Bölcsesség kapcsán a Péld 1,20-33.8,1-36; Jób 28; Sir 24,1-31; Bár 3,9-4,4; Bölcs 7,22-8,1.

[2] DODD, C. H., *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge University Press, Cambridge 1953, 275.

[3] Vö.: Bölcs 10.

Jelen dolgozat eredetiségét két mozzanatban lehet összefoglalni. Az egyik a fent jelzett megközelítésmód, mely nem általánosságban foglalkozik a szövegekkel és a benne központi szerepet játszó fogalmakkal vagy megszemélyesített alakokkal, hanem a fent jelzett hármas karakterisztika alapján. Ezzel párhuzamosan időrendben mutatja be a szövegeket, ezzel megrajzolva a bölcsesség fogalmi fejlődését, kiindulva annak Közel-Keleti gyökereitől, eljutva egészen a János evangélium Prológusáig. A Targumok beillesztése ezen elemzési sorba szintén újszerű, ezáltal tekinthető a dolgozat egyik különlegességének.

2. A dolgozat felépítése

A konkrét szövegek vizsgálata kettős kritérium mentén történik. Az kronológia mellett a fent jelzett hármas karakterisztika (teremtés – kinyilatkoztatás – megváltás) sorrendje is fontos, belső ritmust adva a dolgozatnak. A bevezetőben, valamint a dolgozat elején nem található konkrét *status quaestionis,* hanem az egyes részek elején jelzem a kutatás jelenlegi állását. Az ide kapcsolódó alapvető szakirodalmat lábjegyzetben hozom.

A dolgozat alapvetően három nagy részre tagolható, a benne vizsgált szövegcsoportoknak megfelelően. ezek közül az első, követve a kronológiát az Ószövetség. Az itt található bölcsességi szöveghelyek megértéséhez elengedhetetlen egy rövid kitekintés a Bibliára nagy hatást gyakorló Közel-Kelet bölcsességi irodalmára, és a benne megjelenő legfontosabb alakokra, koncepciókra. Ezek közül kiemelkedik Egyiptomban *Ma'at* és *Ízisz* alakja, a Tigris és az Eufrátesz vidékéről pedig a sumér Jób, a Gilgames eposzban megjelenő Siduri istennő, valamint a *me* koncepciója, mely valamelyest a világban lévő rendet hivatott ábrázolni.

Ezen rövid bevezetőt követi a Példabeszédek könyve, melyből három szakaszt is vizsgálok. A hármas karakterisztika sorrendjének megfelelően az első szöveghely a Péld 8, mely a Bölcsesség önkinyilatkoztató beszédeként is ismert, tekintettel arra, hogy maga a Bölcsesség szólal meg benne egyesszám első személyben. Első sorban származásáról, az Istennel való szoros kapcsolatáról és a teremtésben betöltött szerepéről közöl információkat. A szöveg jellegzetessége, hogy a prófétai szövegekkel ellentétben nem idézi az Úr szavait, hanem isteni tekintéllyel szólal meg. A második alfejezet témája a Péld 1,20-33 verseiben található beszéd, ahol sokkal inkább a Bölcsesség kinyilatkoztató aspektusa jelenik meg, mely egyben felszólítás is a megtérésre, ezen keresztül pedig meghívás az üdvösségre. Ugyanez a dinamika jelenik meg a Péld 9 bankett leírásaiban is, ahol a Bölcsesség üdvözítő szerepét még inkább kiemeli az általa elkészített lakomát, valamint a vele ellentétben álló Dőreség Asszony, aki a halálba vezeti meghívottjait.

A második általam vizsgált szöveg egy rövid szakasz Jób könyvéből (Jób 28,23-28). A 28. fejezet egy himnikus szöveg, mely kilóg az elbeszélés vonalából, és melynek központi témája maga a Bölcsesség és az ő lelőhelye. A 12. és 20. versekben refrén-szerűen tér vissza a kérdés: *„Honnét van a bölcsesség, és hol a lelőhelye?”* Ez a refrén három részre tagolja a fejezetet, melyből az első kettő elmondja, hol nem található a bölcsesség, míg a harmadik elárulja, hol és milyen formában lehet mégis elérni. Ez a refrén egyben találóskérdés is, mely révén a fejezet a bölcsesség utáni kutatássá válik – ezzel egyszerre kilépve a műből, ugyanakkor szorosan kapcsolódva hozzá, hiszen ez a kérdés, ami az egész könyvön végighúzódik.[4] Az általam vizsgált versek képezik a fejezet utolsó részét, melyekben konkrét kijelentések hangoznak el a bölcsességgel kapcsolatban.

A harmadik szöveg Jézus, Sirák fia könyvében található. A 23. fejezet a Péld 8-hoz hasonlóan a Bölcsesség öndicsérete, és hasonló témákat dolgoz fel, azonban más hangvételben. A teremtésben betöltött szerepének leírása után azt írja, hogy az Úr megbízásából Izrael között verte fel sátrát, később pedig liturgikus szerepben jelenik meg, ahogy a Templomban szolgál. Ez azt jelenti, hogy mind kinyilatkoztató, mind szabadító cselekedetei a választott népre vonatkoznak. Ez ellentétben áll a Péld 8 univerzális szemléletével, ahol minden emberhez, pontosabban az emberek fiaihoz (בְּנֵי אָדָם) szól.

A negyedik szöveg Báruk könyvének egy rövid szakasza (Bár 3,8-4,4), mely beleillik Jézus, Sirák fia könyvének nyomvonalába, azonban egyértelműen azonosítja a Bölcsességet a Tórával, a kettőt egyenlőként kezelve. Többek között ebből fakad, hogy a Bölcsesség úgy jelenik meg benne, mint az élet forrása, a szemek világossága, valamint az életre vezető út. Jób könyvével ellentétben nem elérhetetlen, hiszen Isten maga adta át a Törvényt az emberek számára, mely egyben a Bölcsesség manifesztációjaként is jelenik meg ebben a szövegrészben, amit maga az Úr tett Izrael számára elérhetővé.

Az utolsó ószövetségi passzus a Bölcsesség könyvének középső szakasza, melyet Salamon imájának is neveznek (Bölcs 6–9). Az itt megjelenő alak konkrét személyként kerül ábrázolásra. A szöveg meghitt, bensőséges hangvételben szól Istenhez, és fohászkodik a Bölcsességért, leírva annak tulajdonságait. Ezek közé tartozik, hogy aktívan jelen volt Isten mellett a világ teremtésekor, ismeri az Úr gondolatait, emberszerető, és Isten dicsőségének kiáradása, megújít mindent, mert élet van benne. Ő *„az örök világosság kisugárzása, és az Isten működésének tiszta tükre és jóságának képmása”* (Bölcs 7,26). Éppen ezért Salamon társaként

[4] HILL, R. Ch., *Job in Search of Wisdom,* in *Scripture Bulletin* 23/2 *(1993)*, 34-38.

kéri maga mellé, hogy tanácsot adjon neki, és vezérelje tetteiben, és megoltalmazza hatalmával.[5]

A második rész középpontjában a *Memra* fogalma áll, mely alapvetően a héber biblia arám nyelvű fordításaiban található meg, és mintegy hidat képez a két bibliai koncepció, a Bölcsesség és az Isten Szava között. Használatát tekintve több száz esetben, amikor a héber szövegben „Isten" jelenik meg, a Targumokban e helyett az „isteni szó", azaz a *Memra* található meg.[6] Ezen fogalom különlegessége, hogy egymagában ötvözi a korábban vizsgált két bibliai fogalmat, és tartalmazza mind a Bölcsesség tulajdonságait, miközben alapjelentése Isten szóbeli megnyilvánulása, önkinyilatkoztatása.

Jelen dolgozat elsődleges forrásául a Targum Onqelos és a Targum Neofiti szövegei szolgáltak. A konkrét szövegelemzést megelőzően a *Memra* fogalmát és használatát mutatom be általánosságban, kiemelve speciális tulajdonságait, melyek megegyeznek a dolgozatban szereplő hármas karakterisztikával, azaz a *Memra* van jelen Isten teremtő, kinyilatkoztató és üdvözítő cselekedeteinek leírásakor. Ehhez különböző rövidebb szövegpéldákat hozok.

A második rész második felében a vizsgálat tárgya a *Négy éjszaka költeménye*. Ez a szöveg a Palesztin Targumokban található meg, mind a Targum Neofiti, mind a Targum Pseudo Jonathan kéziratában, utóbbi egy rövidebb verziót tartalmaz. A költemény alapvetően a Kiv 12,42 versének poetikus magyarázata. A Targum Neofiti említi az *Emlékezés könyvét*, melyben nem egy, hanem négy éjszaka szerepel, melyek az üdvösségtörténet fontosabb eseményei, és melyek nem mások, mint ezen Pászka éjszakának a kiterjesztései. Az első a Teremtés, a második az Ábrahámmal való szövetségkötés, a harmadik a Pászka éjszakája, a negyedik pedig a Messiás eljövetele. Jelen dolgozat szempontjából kiemelt szerepe van az első és az utolsó éjszakának, ahol megjelenik a *Memra*. Erre való tekintettel nem a teljes költeményt, hanem csak ezt a két éjszakát elemzem.

A dolgozat harmadik része a negyedik evangélium Prológusának egzegézise a korábban rögzített kritériumok szerint. A konkrét szövegelemzést itt is megelőzi egy rövid bevezető melyben említésre kerülnek az Újszövetségben megtalálható más Krisztus himnuszok is.[7] Jézus, mint Isten Bölcsessége, vagy Krisztus és a Bölcsesség kapcsolata fontos részét képezi a

[5] Bölcs 9,11. A görög szövegben a φυλάξει με ἐν τῇ δόξῃ αὐτῆς kifejezés található, amit úgy lehet fordítani, hogy „*megőrizzen engem az ő dicsősége által*". A személyes névmás női alakban van, vagyis a Bölcsesség saját dicsőségéről van szó, ami azonban isteni attribútum.

[6] RONNING, J., *The Jewish Targums and John's Logos Theology,* Hendrickson Publishers, Peabody (MA) 2010, 1.

[7] Ezen szövegekkel kapcsolatban ld. pl. MENKE, K. H., *Jesus ist Gott der Sohn. Denkformen und Brennpunkte der Christologie,* Pustet, Regensburg 2008, 188-210.

páli teológiának is, azonban más értelmezésben. „*Ha és amennyiben Krisztus Isten bölcsessége (1Kor 1,24), úgy értünk az (1Kor 1,30), és szemben áll a kizárólagosan emberi bölcsességgel, mely szöges ellentéte az isteni bölcsességnek, mely nála a keresztben csúcsosodik ki*."[8]

A Jn 1,1-18 szakaszát nem véletlenül nevezik *Logosz*-himnusznak is, ugyanis mind nyelvezete, mind felépítése rokonságot mutat ezzel a műfajjal, egyes kutatók egy már meglévő himnuszt feltételeznek a jánosi szöveg mögött, amit később kiegészítettek, illetve átdolgoztak, és így illesztették az evangélium elé. Egyesek a Prológus és az evangélium közti egységet is megkérdőjelezik,[9] én azonban Smith álláspontján vagyok, aki szerint *„a nyelvezete, a stílusa és a teológiája is jánosi"*,[10] noha a *Logosz* megnevezés később nem jelenik meg Jézussal kapcsolatban. Egy rövid alfejezetben kitérek a János evangéliumban megjelenő Jézus-kép és az ószövetségi Bölcsesség alakja közötti párhuzamokra, a hármas karakterisztika mentén, valamint az evangélium egészére jellemző bölcsességi nyelvezet elemei közül a keresés-motívumra, mely kiemelt szerepet kap az ószövetségi szövegekben is.

A rövid bevezető után található a Prológus elemzése, követve a doktori dolgozat ritmusát. Ez eredményez bizonyos ugrásokat a szövegben, ugyanis a *Logosz* teremtői aspektusát a Jn 1,1-3 írja le, míg a kinyilatkoztatással kapcsolatban a 9-14 és a 16-18 versek relevánsak, az üdvözítő vagy szabadító jellemvonás pedig a Jn 1,4-5.9.12-13 versekben található meg.

Már a Prológus nyitánya is figyelemre méltó, ugyanis kezdő szava megegyezik a Teremtéselbeszélés nyitó kifejezésével, (héb. בראשית, gör. ἐν ἀρχῇ) ami a teremtés előtti állapotot írja le.[11] János a *Logosz* kapcsán jelenti ki, hogy kezdetben létezett, ezáltal a teremtés

---

[8] MAZZINGHI, L., *Pentateuco Sapienziale*, EDB, Bologna 2026, 402-403.

[9] A témával kapcsolatban számos tanulmány és cikk született. Az egyik legklasszikusabb a Prológus felépítésével kapcsolatban pl.: CULPEPPER, R. A., *The Pivot of John's Prologue*, in *NTS* 27/1 (1980), 1-31. A szakirodalom sokszínűségét és gazdagságát, illetve azok széttartását fejezi ki ROBINSON, J. A. T., *The Relation of the Prologue to the Gospel of St John*, in ID., (szerk.), *Twelve more New Testament studies*, SCM, London 1984, 65-76. A Prológus megosztottságát, és az azon belüli kisebb egységeket képviseli pl. De Boer, akinek kiindulási alapja a klasszikus divízió megkérdőjelezése, mely szerint a Jn 1,19 átvezető versként szolgál az evangélium narratív, elbeszélő részéhez, mely előtt a Jn 1,1-18, mint bevezető áll. Szerinte ez a szakasz jellegében és stílusában is különbözik az utána következő résztől. Vö.: DE BOER M. C., *The Original Prologue to the Gospel of John*, in *NTS* 61 (2015), 448-467, különös tekintettel 453-455; MILLER, E. L., *Salvation-History in the Prologue of John: The Significance of John 1:3/4*, Brill, Leiden 1989, 2-10, és a hozzá tartozó lábjegyzeteket. A kommentárok közül rövid összefoglalóért ld.: SCHNACKENBURG, R., *The Gospel According to St John*, Crossroad, New York (NY) 1980, 224-232; KEENER, C. S., *The Gospel of John*, Hendrickson, Peabody (MA) 2005, 333-337.

[10] SMITH D. M., *John* (Abingdon New Testament commentaries), Abingdon, Nashville (TN) 1999, 21-22; vö.: ROBINSON, J. A. T., *The Relation of the Prologue to the Gospel of St John*, in *NTS* 9/2 (1963), 120.

[11] A héber בראשית különböző jelentéseivel, illetve értelmezési problémáival kapcsolatban ld. Strawn alapos és kimerítő összefoglalóját. STRAWN, B. A., *bĕ-rēʾšît, "With 'Wisdom" in Genesis 1.1 (MT)*, in *JSOT* 46/3 (2022), 358-387.

rendjében való helyéről téve fontos állítást, valamint az Istennel való kapcsolatáról. A *Logosz* aktív résztvevőként jelenik meg ebben a kontextusban, akin keresztül az egész teremtés zajlik.

A kinyilatkoztatás központi mozzanata, amikor a *Logosz* a világba jön, melynek csúcspontja a megtestesülés pillanata. Ezt az evangélista a sátorozás képével fejez ki (gör. σκήνοω), ami az itt található igekötős alakban (ἐσκήνωσεν) nem átmeneti, hanem permanens jelenlétre utal. A 9. versben az igazi világosságként jelenik meg, mely eljövetel által megvilágosít minden embert. A fény, mely a *Logoszhoz* társul nem csak a kinyilatkoztatásban kap fontos szerepet, hanem megváltói aspektusában is, szorosan összekapcsolódva az élettel (gör. ζωή). Ebben a részben visszhangzik a bölcsességi irodalomból ismert két út motívum, ahol az ember szabad választása révén eldöntheti, hogy melyik úton szeretne járni. A Prológus úgy fejezi ki ezt, hogy akik befogadták a *Logoszt*, vagyis akik kapcsolatba kerültek és maradtak vele, azok jutnak el erre az örök életre, míg akik elutasítják, azok Istentől is távol kerülnek.

A dolgozat konklúziójában a kutatás menetét foglalom össze röviden, kidomborítva azt az ívet, amit a Bölcsesség – *Memra* – *Logosz* fogalmak rajzolnak ki, kiemelve, hogyan kapcsolja őket össze a dolgozat elején ritmusként meghatározott hármas karakterisztika, a teremtés, a kinyilatkoztatás és a megváltás.

3. A dolgozat következtései

A kutatás bemutatta a megszemélyesített Bölcsesség fogalmi fejlődését, mely az idő előrehaladtával egyre inkább önálló alakként jelenik meg, Istennel egy rangban ábrázolva. Izrael szigorú monoteizmusa sosem tette lehetővé a Bölcsesség valódi divinizációját, azonban különleges szerepe egyértelmű a vizsgált szöveghelyek alapján. Ez a fejlődés az általános fogalom, vagy isteni tulajdonság minőségétől indul ki, majd a kutatók a megszemélyesítésen túl úgy is említik, mint *hypostasis*,[12] vagy ezzel rokon kifejezések.

Az ószövetségi szöveghelyeket időrendben nézve megfigyelhető ez a fajta fejlődés, mely során a Bölcsesség egyre inkább személyként lép fel, mely a Bölcsesség könyvében éri el a csúcsát. Innen már csak egy nagyon kicsi választja el attól, hogy valóban Isten mellett jelenlévő személy legyen. Ehhez az ugráshoz azonban szükséges Jézusnak, mint az Atya Egyszülött Fiának az eljövetele, aki beteljesíti a Szentírás ezen szöveghelyeit is. Ez a tendencia nyújt alapot az általam is vizsgált hármas karakterisztika mentén történő elemzéshez. Egy fogalom ugyanis

[12] MCKANE, W., *Proverbs*, 353-357; DODD, C. H., *The Interpretation of the Fourth Gospel*, 275.

nem képes sem teremteni, sem kinyilatkoztatni, sem megváltani, ehhez minimum egy megszemélyesített alak, de inkább egy személy szükséges.

Az egzegézis kimutatta az ószövetségi Bölcsességről, hogy isteni tulajdonságokkal rendelkezik, jelen van a teremtéskor nem csak, mint passzív résztvevő, hanem mint tanácsadó vagy művész, építőmester,[13] aki konkrétan és aktívan megtervezi, majd meg is valósítja a teremtés művét. Ebből fakadóan ismeri Isten gondolatait, amit nem tart meg magának, hanem kinyilatkoztat az embereknek. Meghaladva a prófétai beszédmódot, mely az Úr szavát tolmácsolja a választott nép felé, isteni autoritással szólal meg. Saját maga nyilatkoztatja ki isteni eredetét és az emberekhez szóló küldetését. Olyan mediátorként lép fel, aki egyszerre transzcendens és immanens, misztikussága abban rejlik, hogy Istenhez hasonlóan elérhetetlen és mégis megismerhető, de nem az ember saját erejéből, hanem isteni kegyelem által.

A jánosi *Logosz* ugyanezeket a karakterisztikákat mutatja, noha a σοφία kifejezés egyszer sem szerepel a Prológusban. Felmerül a kérdés, hogy a negyedik evangélista miért választ egy komplex jelentéstartománnyal bíró fogalmat, melynek gyökerei a görög filozófiában, illetve Philón műveiben találhatóak, miközben ugyanezen kifejezést egy, az Ószövetségből ismert fogalom jelentéstartományával tölt meg, a későbbiekben pedig nem használ egyszer sem a negyedik evangéliumban?

Ennek a drámai feszültségnek a feloldására egy, a zsidó és rabbinikus hagyományból ismert fogalmat javaslok, melynek különlegessége, hogy ugyanazzal a hármas szerepkörrel rendelkezik, mint a Bölcsesség és a *Logosz*, és nagy valószínűséggel szintén ismert lehetett az evangélium szerzője számára. Ez a Targumokban szereplő *Memra*, ami kiemelt szerepet kap a teremtés, a kinyilatkoztatás és a szabadítás eseményeinél. Emellett szó szerinti jelentése „szó”, ami egybecseng a görög *logosz* egyik jelentésével. Ez a két alapvető tulajdonsága teszi híddá nem csak az ószövetségi Bölcsesség és az elsődlegesen prófétai szövegekben megjelenő Isten Szava terminusok között, hanem ezen ószövetségi fogalmak és a jánosi *Logosz* között is.

A közöttük kimutatható párhuzamok bemutatása néhány Targum részletesen keresztül történik, valamint a Kiv 12,42 poetikus magyarázatán, a *Négy éjszaka költeményén* keresztül. Jelen dolgozat szempontjából az első és az utolsó éjszakának van kiemelt szerepe, ahol megjelenik a *Memra*, az ismert hármas karakterisztikával. A szöveg sok párhuzamot mutat a János Prológussal is, főleg az első éjszaka, ahol a fény és a sötétség kozmikus harca jelenik meg, és a *Memra*, vagyis Isten Szava, ami teremt és életet ad, maga is fényként jelenik meg, mely e fölött a káosz felett lebeg.

[13] Vö.: Péld 3,19; 8,30; Bölcs 7,21; 8,6.

Arról, hogy mennyiben lehet megszemélyesített alakról, vagy *hypostasis*ról beszélni a *Memra* esetében, a kutatók megoszlanak, egyesek pusztán nyelvtani jelenségként tekintenek rá.[14] Tény, hogy a Targumok a héber Biblia arám fordításai, melyek sajátos szabályrendszer szerint épülnek fel, és a fordítás sokszor értelmezés, magyarázat is, az általam bemutatott szövegekben azonban megfigyelhető egyfajta folytonosság és állandóság. A *Memra* jelen van a teremtésnél, sőt, az Úr rajta keresztül, vele teremt, ő van jelen Mózes mellett, nem csak, mint passzív alak, vagy mint az Úr helyettese, hanem mint oltalmazó alak is, aki megvédi Mózest, gondoskodik róla, vagy éppen tanáccsal látja el.[15]

A különböző szövegek és a bennük központi szerepet játszó, eltérő fogalmak vizsgálatával kapcsolatban ki lehet jelenteni, hogy *idem non est idem.* A hasonlóságok mellett különbségek is kimutathatóak, hiszen nem azonos fogalmakról beszélünk, csak párhuzamokról. Jelen doktori dolgozat szövegelemzései kimutatták, hogy a felállított hármas karakterisztika mind a Bölcsesség, mind a *Memra*, mind a *Logosz* esetén kimutatható. Mindegyik úgy jelenik meg, mint teremtő, kinyilatkoztató és üdvösségre vezető, vagy megmentő alak, aki szorosan kapcsolódik Istenhez. Az ószövetségi és rabbinikus irodalomban természetesen nem lehet isteni alakról, vagy második isteni személyről beszélni Izrael szigorú monoteizmusa miatt, ezért sem azonosak ezek a koncepciók a jánosi *Logosszal*. Ebből is érezhető, hogy az Újszövetség és a kereszténység valódi újdonsága nem a megfogalmazásban, vagy a tanításban található, hanem Jézus Krisztus személyében. Ő az Isten Egyszülött Fia, akiben a korábbi megszemélyesített alakok valóban hús-testet öltenek, és akihez képest a többi fogalom mind csak előfutár, amik ezt a misztériumot készítik elő.

[14] KITTEL, D., art. *λεγω, D. Word and Speech in the New Testament*, 132.
[15] HAYWARD, R., *The Holy Name of the God*, 21; HAYWARD, R., *Divine Name and Presence*, 17; Tg Neof Kiv 3,12: ואמר ארום אהווי ממרי עמך vagyis *„én, az én Memrám, veled leszek”*.